

2. Шаклеина Т. А. В чем "призвание" Америки? [Електронний ресурс] / Т. А. Шаклеина // Международные процессы. – Том 13, № 1 (40). – Январь–март 2015. – Режим доступу: <http://www.intertrends.ru/five/003.htm>; Shakleina T. A. V chem "prizvanie" Ameriki? [Elektronnyy resurs] / T. A. Shakleina // Mezhdunarodnyye protsessyy. – Tom 13, # 1 (40). – Yanvar–mart 2015. – Rezhim dostupu: <http://www.intertrends.ru/five/003.htm>.

3. Уткин А. Доктрина Буша: концепция, разделившая Америку [Електронний ресурс] / А. Уткин // Россия в глобальной политике. – №4, 2005. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/number/n_5457; Utkin A. Doktrina Busha: kontseptsiya, razdelivshaya Ameriku [Elektronnyy resurs] / A. Utkin // Rossiya v globalnoy politike. – #4, 2005. – Rezhim dostupu: http://www.globalaffairs.ru/number/n_5457.

4. Lind M. Preventive Wars: The Antithesis of Realpolitik [Електронний ресурс] / M. Lind // The National Interest. – July 20, 2015. – Режим доступу: <http://nationalinterest.org/feature/preventive-wars-the-antithesis-realpolitik-13367>; Lind M. Preventive Wars: The Antithesis of Realpolitik [Elektronnyy resurs] / M. Lind // The National Interest. – July 20, 2015. – Rezhim dostupu: <http://nationalinterest.org/feature/preventive-wars-the-antithesis-realpolitik-13367>.

5. Торкунов А.В. Современные международные отношения [Електронний ресурс] / А. В. Торкунов / Учебник / Под. ред. А.В. Торкунова. – М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 1999. – 584 с. – Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001089/st000.shtml>; Torkunov A.V. Sovremennyye mezhdunarodnyye otnosheniya [Elektronnyy resurs] / A. V. Torkunov / Uchebnik / Pod. red. A.V. Torkunova. – M.: "Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya" (ROSSPEN), 1999. – 584 s. – Rezhim dostupu: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s01/z0001089/st000.shtml>.

6. National Security Strategy of Engagement and Enlargement [Електронний ресурс] / The White House. – July 1994. – Режим доступу: <http://edocs.nps.edu/govpubs/wh/1994/nss1994.pdf>; National Security Strategy of Engagement and Enlargement [Elektronnyy resurs] / The White

House. – July 1994. – Rezhim dostupu: <http://edocs.nps.edu/govpubs/wh/1994/nss1994.pdf>.

7. Pifer S., J. Herbst. Has Washington done enough to support Kyiv [Електронний ресурс] / Steven Pifer, John Herbst // The National Interest. – March 16, 2016. – Режим доступу: <http://nationalinterest.org/feature/the-obama-doctrine-ukraine-15505>; Pifer S., J. Herbst. Has Washington done enough to support Kyiv [Elektronnyy resurs] / Steven Pifer, John Herbst // The National Interest. – March 16, 2016. – Rezhim dostupu: <http://nationalinterest.org/feature/the-obama-doctrine-ukraine-15505>.

8. Журавлева В. Ю. Эволюция подходов администрации Обамы к обеспечению национальной безопасности [Електронний ресурс] / В.Ю.Журавлева // Институт мировой экономики и международных отношений имени Е.М. Примакова. – 06.04.2015. – Режим доступу: http://www.imemo.ru/index.php?page_id=502&id=1602&ret=640; Zhuravleva V. Yu. Evolyutsiya podhodov administratsii Obamy k obespecheniyu natsionalnoy bezopasnosti [Elektronnyy resurs] / V.Yu.Zhuravleva // Institut mirovoy ekonomiki i mezhdunarodnykh otnosheniy imeni E.M. Primakova. – 06.04.2015. – Rezhim dostupu: http://www.imemo.ru/index.php?page_id=502&id=1602&ret=640.

9. Макаренко Є.А. Геополітичний вимір президентських послань конгресу США: 2012-2015 роки [Електронний ресурс] / Є.А. Макаренко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Серія міжнародні відносини. – 2015. – режим доступу: journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2501; Makareko E.A. Geopolitichnyi vimlr prezidentskikh poslan kongresu SShA: 2012-2015 roki [Elektronnyy resurs] / E.A. Makarenko // Vlsnik KiYivskogo natsionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka: Seriya mlzhnarodni vldnosini. – 2015. – rezhim dostupu: journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2501.

10. Сизов В. Глобализация и стратегия США / [Електронний ресурс] / В. Сизов // "Россия-Америка в XXI веке", №3, 2009. – Режим доступу: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=158>; Sizov V. Globalizatsiya i strategiya SShA / [Elektronnyy resurs] / V. Sizov // "Rossiya-Amerika v XXI veke", #3, 2009. – Rezhim dostupa: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=158>.

Надійшла до редколегії 23.09.16

Н. Погорелая, соискатель

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ США В НАЧАЛЕ ХХІ ВЕКА

Проанализированы основные положения концепций, стратегий и доктрин во время президентства Буша младшего и Обамы. В этом контексте выявлены основные различия во внешнеполитических стратегиях между республиканской и демократической администрацией США с начала XXI века. Доктрина Буша провозглашала необходимость "по-новому" обеспечить безопасность США.

Ключевые слова: доктрина, стратегия, концепция, лидерство, США, ООН, гегемония, постбиполярная международная система, внешняя политика.

N. Pogorila, external PhD candidate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CONCEPTUAL DIMENSION OF US FOREIGN POLICY IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

The basic grounds of the concepts, doctrines and strategies during the presidency of George Bush Jr. and Barack Obama are analyzed. In this context, major differences in foreign policies between the Republican and Democratic US administration from the beginning of XXI century are revealed. The Bush Doctrine proclaimed the need for "a new way" to ensure the security of the United States. The central element of the US foreign policy concept of this period is a preventive strike. By the end of the second term of George W. Bush it became obvious that the doctrine "global dominance" of the US did not work on US leadership and could not become an active "grand strategy".

Keywords: doctrine, strategy, concept, leadership, US, UN, hegemony, post-bipolar international system, foreign policy.

УДК 327.100

М. Фесенко, канд. політ. наук, ст. наук. співроб.
ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України", Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУВЕРЕНІТЕТУ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ

Проаналізовано науковий дискурс представників різних підходів відносно проблеми трансформації суверенітету та інституту держави-нації в умовах глобалізації та формування нового міжнародного порядку. В цьому контексті доведено, що держави більше не можуть повністю контролювати і визначати свою внутрішню та зовнішню політику з-за кількості міжнародних акторів, від міжнародних організацій до ТНК, з якими вона має взаємодіяти. Комплексні глобальні системи, від фінансових до екологічних, поєднують окремі локальні спільноти в єдину структурно-функціональну мережу. Глобальні інфраструктури зв'язку і транспорту підтримують нові форми економічної та соціальної організації, які виходять за межі національних кордонів.

Ключові слова: суверенітет, глобалізація, світоуправління, Вестфальська міжнародна система, держава, міжнародний порядок, трансформація, суб'єкти світ-системи, ООН.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю переосмислення ролі таких чинників державно-центристської моделі світоустрою, як територія та відстань. Взаємодія суб'єктів світ-системи поширюється за межі національних кордонів, відкриваючи можливості швидкого зв'язку та взаємодії між суб'єктами світ-системи. Виникають нові спільноти й форми ідентично-

сті, які далеко не завжди співпадають з національними кордонами. Комунікаційні технології послаблюють роль держави як посередника між індивідом і зовнішнім світом, трансформують їх внутрішню та зовнішню політику, внаслідок чого змінюється розподіл владних повноважень і характер прийняття зовнішньополітичних рі-

шень. Вказані чинники суттєво впливають на подальшу трансформацію світ-системи.

Враховуючи вищезазначене автор має на меті дослідити положення, які заперечують чимало аргументів як глобалістів, так і скептиків з урахуванням того факту, що регіональні та глобальні мережі взаємодії, які розвиваються та укріплюються по-різному впливають на держави світу. На основі аргументів вчених різних політологічних шкіл оцінити масштаби трансформації суверенітету та інституту держави-нації в умовах формування нового міжнародного порядку

Сьогодні констатуємо наявність низки вагомих причин, які піддають сумніву позицію глобалістів та скептиків відносно вагшого послаблення національного суверенітету держав перед сучасними моделями глобалізації. Національний суверенітет, навіть у регіонах інтенсивного взаємопроникнення державних та недержавних структур не зруйнований остаточно і просто трансформувалася. Суверенітет з цієї точки зору перетворився на необмежену, неподільну і виняткову форму державної влади. Її можна пояснити модифікованою версією глобалістичної аргументації, підкресливши, що оскільки сучасні моделі глобальних політичних, економічних і комунікативних потоків є історично безпрецедентними, їх напрямком залишається незрозумілим, тому що глобалізація є непередбачуваним історичним процесом, що супроводжується конфліктами та напруженістю.

В результаті, маємо динамічну й відкриту концепцію, яка визначає глобалізацію як магістральний напрям і описує новий вид світового порядку, до якого вона може привести. Якщо порівняти зі скептичними чи глобалістичними поглядами, трансформаційна позиція не висуває тверджень щодо майбутнього напрямку розвитку глобалізації і не оцінює її сучасного стану у співвідношенні до певного єдиного, сталого ідеального "глобалізованого світу", незалежно, чи це глобальний ринок, чи глобальна цивілізація. Швидше така позиція наголошує на глобалізації як довготривалому історичному процесі, який має певні проблеми і суттєво визначається низкою факторів.

Основна ідея поміркованої трансформаційної позиції полягає в тому, що сучасна глобалізація трансформує державну владу та змінює функції національних урядів. Не підлягає сумніву, що багато держав досі мають сильний легітимний контроль над тим, що відбувається на їхніх територіях. Трансформаційна позиція твердить, що це необхідно порівняти і розглядати на рівні з дедалі більшими повноваженнями установ міжнародного управління і вимогами та зобов'язаннями міжнародного права. Вищезазначене особливо простежується в Євросоюзі, де суверенна влада поділена між міжнародними, національними та місцевими владними органами, але також є очевидним і в діяльності міждержавних організацій, таких як СОТ.

Втім, навіть якщо суверенність залишається дієвою, держави більше не можуть бути єдиними, хто контролює і визначає все, що відбувається в межах їхніх територіальних кордонів. Комплексні глобальні системи, від фінансових до екологічних, поєднують долю окремих локальних спільнот з долею спільнот у різних регіонах світу. Більше того, глобальні інфраструктури зв'язку і транспорту підтримують нові форми економічної та соціальної організації, які виходять за межі національних кордонів. Владні установи і суб'єкти влади можуть знаходитися буквально пообіч океану. За таких обставин поняття національної держави як самокерованої автономної одиниці вже радше належить до категорії нормативних вимог, а не до описових тверджень. Сучасне територіальне суверенне право починає ставати застарілим поряд з

транснаціональною організацією багатьох аспектів сучасного політичного, економічного та соціального життя.

Можливості маніпуляції суспільною свідомістю у геополітичній сфері значною мірою полегшуються наявністю у сучасному міжнародному праві двох основоположних і взаємовиключних принципів: принципу територіальної цілісності держави і права націй на самовизначення. Маніпуляція даними принципами дозволяє уявити зміст концепту міжнародної безпеки не як баланс сил, а як таке управління новим світовим порядком, коли, як зазначає Л. Є. Грінін, "безпека більшості держав забезпечує фактично світове співтовариство" найбільш сильних держав [1, с. 95], від чого політична глобалізація набуває вигляду глобальної системи міжнародно-політичного "неофеодалізму".

Таким чином, констатуємо наявність підміни поняття: те, що розуміється науковою та політичною світовою елітою під політичною глобалізацією, є не що інше, як боротьба за геополітичну гегемонію, з чого випливає низка наслідків. По-перше, політична глобалізація, що розуміється подібним чином приречена закінчуватися кризою гегемонії. Стаючи світовим, тобто "розмикаючи" контур регіону (макрорегіону), гегемон втрачає можливість геополітичного управління, а з нею і власну гегемонію.

По-друге, держава, основними цілями якої є власні населення і територія, не тільки була, але як і раніше залишається головним суб'єктом (і головним об'єктом) світового порядку. Безсумнівно, в умовах інформаційно-економічної та соціальної глобалізації світ, що перетворився на єдину світосистему [2, с. 49-56], стає надзвичайно чутливим до локальних соціальних процесів, однак чутливий саме на рівні окремих держав, які опинилися "слабкою ланкою" у боротьбі за геополітичну, гео економічну та геокультурну гегемонію. Так, "роздержавлення" окремої території щоразу стає серйозною проблемою для більшості держав і міждержавних об'єднань і блоків. В цьому контексті достатньо згадати Афганістан, воюючі держави "Чорної Африки" і проблему піратства. І чим більш взаємозалежним стає сучасний світ, тим з більшою підставою до нього, як виявляється, застосовується більш ніж столітньої давності висловлювання Х. Маккіндера: "Всякий вибух суспільних сил замість того, щоб бути розсіяним у навколишньому середовищі невідомого простору й варварського хаосу, буде відрезановий найбільшими частинами світу, і слабкі елементи у політичному й економічному організмі світу розсиплються на шматки" [3, с. 149].

Реалістичні концепції розглядають державу в якості основного елементу світової політики. Тому, проблеми, які пов'язані з трансформацією інституту держави-нації досліджуються в межах цього напрямку теорії міжнародних відносин більш систематично. Головна мета держави, як наймагутнішого та найвпливовішого актора системи міжнародних відносин відстоювати національні інтереси. Так, як система суверенних держав анархічна держава змушені провадити політику сили, щоб відстояти свої життєві інтереси.

Державоцентрична концепція світового порядку пояснює діяльність інших впливових акторів на політичній арені світу тим, що вона відбувається у тих рамках, які визначають і контролюють держави. Міжнародні організації позбавлені автономної дієвої сили, тому що держава важить більше за будь-яку іншу політичну організацію. Але розквіт міжнародних і транснаціональних об'єднань і організацій, від ООН і її спеціалізованих установ до міжнародних впливових груп і соціальних рухів, змінює форму і динаміку як державного, так і громадянського суспільства. Держава вкрита, як державними, так і не державними транснаціональними мережами.

При вивченні державних кордонів в рамках політичної лімології, науки про кордони виокремлюються традиційні й постмодерністські підходи.

Традиційні підходи пояснювали феномен державних кордонів політичними факторами. Політика держав і ієрархічні відносини між ними практично не вивчалися на глобальному та макрорегіональному рівнях. До числа традиційних підходів належать: історико-картографічний, з такими його представниками, як Ж. Ансель, І. Боуман, Р. Хартшорн, Е. Бансе, які зосереджують увагу на виникненні уявлень про еволюцію кордонів та прикордонних територій у просторі та часі, поясненні їх якостей та конфігурації співвідношення сил між державами; класифікаційний, представлений Л. Керзоном, Т. Холдріхом, К. Фоусетом, С. Богсом, які розробляють типології та займаються класифікацією кордонів; функціональний, що розвивається в 50-ті рр. ХХ ст. завдяки працям Дж. Прескота, Дж. Хауза, Дж. Мінгі, Дж. Блейку та О. Мартінесу ставить за мету пояснити транскордонні потоки, взаємовплив кордонів і елементів природного та соціального ландшафтів; політологічні підходи представлені працями Дж. Герца, П. Діля, Т. Гарра, Х. Старра, Є. Кірби, М. Уорда вивчають роль кордонів в міжнародних конфліктах, питання відновлення і підтримання миру.

Розглянемо постмодерністські підходи, що виникають з 1990-их рр. ХХ ст. і представляють більший інтерес для вивчення. Вони ґрунтуються на тому, що кордони не можна вивчати тільки на рівні країни. Ситуація у прикордонній зоні не може бути пояснена лише особливостями кордону між двома країнами. Помітну роль грають наднаціональні організації. У відповідь на інтернаціоналізацію господарства та уніфікацію культури пробуджується регіональне самоусвідомлення. Серед представників цього підходу можна виділити таких вчених, як А. Пассі, Д. Ньюмен, Т. Лунден, Дж. Уотербері, Дж. Екклсон, О. Янг, Г. Уайт, С. Долбі, Дж. Блейк, Н. Глазовський, С. Горшков, Л. Коритний та інші [4, с. 100, 102, 103].

Перша група підходів досліджує кордони за допомогою світ-системної теорії та теорії ідентичності. Послідовники теоретиків росту глобальної взаємозалежності І. Валерстайна й П. Тейлора стверджують, що глобалізаційні процеси призводять до зросту транскордонної взаємодії поміж суб'єктами світ-системи. Вчені будують моделі взаємозв'язків між кордонами та ієрархічними територіальними ідентичностями. Друга група, геополітичні підходи, які вивчають вплив процесів глобалізації і інтеграції на політичні кордони. Розробляють уявлення о процесах "де-територіалізації" та "ре-територізації" в контексті еволюції сукупних функцій політичних та адміністративних кордонів. У центрі уваги третього підходу, який розглядає кордони в якості соціального конструкта опинилося уявлення їх в якості елемента етнічної, національної та інших національних ідентичностей. Четвертий підхід зосереджує увагу на вивченні взаємозв'язків між політикою, яка обумовлює проникність кордонів, їх сприйняття людьми і практикою різних видів діяльності, яка пов'язана з ними. Нарешті останній, п'ятий підхід аналізує функції політичних і природних кордонів в якості єдиної системи і розробляє шляхи управління транскордонними суспільно-природними системами.

В цілому можна зробити наступні узагальнення при розгляді постмодерністської групи підходів.

Інтернаціоналізація світової економіки та стрімке зростання трансграничних потоків людей, інформації, товарів, капіталів, енергії, забруднюючих матеріалів, розширення компетенції міжнародних організацій та зростання впливу трансграничних суб'єктів у різних сферах діяльності (етнічні та соціальні рухи, поза державні організації) змінюють функції державних кордонів,

які стають більш "прозорими". Втрата державними кордонами частини бар'єрних функцій розглядається як прояви загальної кризи Вестфальської системи національних держав. Держава делегує свої функції регіональним і міжнародним організаціям. Інтеграційні угруповання створюються у відповідності не тільки із спільністю економічних інтересів сусідніх країн, але і з їх приналежністю до культурних або цивілізаційних регіонів. Значна увага приділяється проблемам територіальної самоідентифікації особистості [4, с.100, 105].

Проблема ідентичності невід'ємно пов'язана з аналізом функцій держави, яка представляє собою політико-територіальну одиницю з чіткими й визнаними міжнародною спільнотою кордонами, в рамках яких населення володіє визначеною політичною ідентичністю. Вона сформована, як правило, самою державою та націоналістично направленими політичними елітами. Одним з головних елементів етнічної і політичної ідентичності є визначені географічні кордони. Тому, якщо немає стабільної політичної ідентичності, немає й стійких кордонів, стабільної території, а відтак немає стабільної держави або іншої політичної одиниці в цілому.

На думку російського вченого В. Косолапова інтеграційні процеси у Європі та в інших частинах світу, можливо, призведуть до посилення макрорегіональної ідентичності, послабленню бар'єрних функцій внутрішніх кордонів та посиленню зовнішніх. Але державна ідентичність підлягає ерозії не тільки з рівня макрорегіонів, а також "знизу". Концепція національної держави не може буди застосована до багатонаціональних країн, яких у світі більшість. Часто державна ідентичність аж ніяк не співпадає з етнічними чи регіональними ідентичностями [4, с. 107].

Змішування різних груп ідентичностей людей, що зростає призводить до їх глибокої модифікації. Посилюються культурно-мовні, релігійні, соціально-професійні ідентичності, які не завжди чітко пов'язані із конкретною територією. Зростаючий індивідуалізм викликає відчуження людей від крупних адміністративних одиниць, не бажання брати участь у вирішенні сторонніх проблем.

Нові загрози, на кшталт міжнародного тероризму, нелегальної міграції, екологічних проблем неможливо вирішити тільки за допомогою військової сили. Тому, змінюється поняття загрози національній та регіональній безпеці. Сьогодні, націоналістичні рухи залишаються могутньою силою у багатьох регіонах світу. Принципи необмеженого права націй на самовизначення знаходяться в явному протиріччі з таким принципом міжнародного права, як недопустимість порушення територіальної цілісності та кордонів суверенних держав. Ці фактори змушують сумніватись у здійсненні неоліберального сценарію трансформації системи світових кордонів. Тому важливо визначити райони найбільш високого рівня дестабілізації, щоб попередити загострення територіальних і прикордонних конфліктів.

Сучасна система міжнародних відносин характеризується різноманітністю акторів, кількість яких постійно та динамічно зростає, що ускладнює аналіз не тільки її подальшої трансформації, але й визиває багато дискусій стосовно стану в якому вона перебуває зараз. На міжнародній арені світу актори користуються різними ресурсами, одні володіють значними економічними та фінансовими можливостями, а інші мають політичний вплив. Наприклад, ресурсом може бути політичний голос держави при прийнятті рішень ООН або іншої міжурядової організації. Концентрація во внутрішньодержавних регіонах навчальних, наукових, фінансових та інших структур робить їх в деякій мірі самостійними та в

достатній мірі впливовими гравцями. Серед територій, які починають розвиватись вкрай динамічно можна виділити такі, як Нью-Йорк, Лондон, Токіо, Вашингтон, Південна Каліфорнія, Майамі, Ванкувер, Москва та інші.

Якщо національні держави втрачають свої прерогативи, виникають територіальні одиниці, які, напрооти, набувають їх. Японський вчений, публіцист і бізнесмен К. Омае вважає, що "кордони, які розділяють території, мають сенс, якщо відносити їх до того, що я називаю регіонами-державами" [5, с. 80]. Розмір регіонів-держав полегшує їх інтеграцію та співдію з іншими учасниками міжнародних відносин. Вони готові до партнерства з ким завгодно всередині країни й за кордоном, якщо це приносить їм користь. Національні держави, на думку К. Омае повинні "слугувати ефективними каталізаторами діяльності регіонів" [5, с.136].

Важко не погодитись з британським вченим Р. Коксом, який вважає, що "стара система держав трансформується в комплекс політико-економічних спільностей: мікрорегіони, традиційні держави, макрорегіони з інститутами більшого або меншого функціонального масштабу та більшою або меншою формальною владою. Міста світового значення стають пульсами керування глобальною економікою. Відбуваються зустрічні процеси формування ідеологій, які спрямовані на гегемонію й контргегемонію. Узгоджувальні та координаційні інститути являються ланками між могутніми державами та макрорегіонами. Шляхом багатосторонніх процесів регулюються конфлікти, підтримується мир, забезпечуються послуги в різних сферах. Загальна картина нагадує, скоріш, багаторівневий порядок середньовічної Європи, ніж вестфальську модель системи суверенних незалежних держав, яка до останнього часу залишалася парадигмою міжнародних відносин" [6, с. 308].

Не дивлячись на динамічне збільшення кількості держав трансформувалася сама концепція суверенітету. На думку британського дослідника Р. Кокса: "Суверенність набула сенсу як ствердження культурної ідентичності та втратила сенс як джерело влади над економікою. Глобалізація заохочує макрорегіоналізм, який в свою чергу підтримує мікрорегіоналізм" [6, с. 306].

Виникнення феноменів макрорегіоналізму та мікрорегіоналізму змушує переосмислити значення суверенітету. Виокремлюється три макрорегіони: Європу з ядром у вигляді ЄС, Північну Америку на чолі США та Східну Азію з центром в Японії, які сприяють розвитку тенденцій до глобалізації. В основі мікрорегіоналізму покладено бажання розвинутих регіонів не допустити перерозподілу за власний рахунок багатства на користь інших регіонів. В Італії це Ломбардія, в Іспанії – Каталонія, у Німеччині – Баден-Вюртемберг, у Канаді – Онтаріо. Появлення багатьох мікро регіонів автоматично призводить до виокремлення до особливої групи бідних регіонів, навіть якщо перші слугують донорами для других.

Російський дослідник І. Кузнецов підкреслює, що недержавні актори не завжди усвідомлюють свою діяльність у повній мірі, виступаючи на світовій арені як учасники з обмеженою відповідальністю. З такими учасниками складно будувати тривалі відносини, оскільки не очевидно, що прийняті обов'язки будуть виконані [7, с. 122-126].

Сучасні тенденції підривають інститут держав-націй, що призводить до послаблення можливостей контролювати свою долю навіть наймогутнішими державами. Як зазначає американський дослідник Д. Рієф: "Сама концепція нації знаходиться під ударом з безлічі боків. Можливо і навіть ймовірно, що перші десятиріччя нового сторіччя будуть ерою прискорення ерозії світового порядку, збудованого на системі держав" [8, с. 11]. З

ним згоден його колега американець В. Райніке: "держава втратила монополію на внутрішній суверенітет, вона стала приналежністю минулого" [9, с. 137].

Дослідник Брукінського інституту США В. Рейніке старший пов'язує вплив глобалізації та взаємозалежності, яка зростає з обмеженням суверенітету національних держав, що призводить до звуження сфери повсякденної діяльності національної влади, хоча з юридичної точки зору цього не відбувається. В. Рейніке вважає, що поняття "суверенітет" має два виміри, внутрішній та зовнішній. Внутрішній суверенітет визначається характером взаємовідносин між державою та громадянським суспільством. Зовнішній суверенітет виявляється у взаємовідносинах між державами-членами міжнародної системи. Відмінна особливість цих відносин полягає в тому, що вони не регулюються єдиною центральною владою [10, с. 138].

З російських вчених, хто підтримує думку про трансформацію державності в сучасних глобалізаційних умовах, але погоджуються з головною її роллю, виділяються П. Циганков та М. Лебєдева, О. Неклеса та ін. З погляду П. Циганкова актуальним питанням, є "з'ясування ступеню й характеру залежності держав від центрів світового капіталізму й можливості збереження державного суверенітету для існування національно орієнтованих реформ".

Російський дослідник феномену глобалізації О. Неклеса, вважає, що трансформація суверенної національної держави пов'язана перш за все з феноменом міжнародних регулюючих органів (МРО), з поняттям країна-система і з процесами субсидіарності. Відбувається перерозподіл владних повноважень з національного на транснаціональний рівень, поява нових суб'єктів влади, таких як глобальна держава, міжнародні регулювальні органи, неформальні центри впливу з надзвичайно високим рівнем компетенції, транснаціоналізація зліт, зрощення політичних і економічних функцій, формування системи стратегічних взаємодій і основ глобального управління. Найяскравішим прикладом феномену країни-системи чи держави регіону є США, які явно не вписуються в рамки категорії національної держави. Держави стикаються з феноменом субсидіарності, тобто добровільного чи змушеного делегування тих чи інших державних повноважень "до низу", на локальний рівень. У м'яких формах це виразилося в підвищенні статусу автономій [10, с. 227, 228, 231, 232].

Держави втрачають свою національну ідентичність тому що громадське суспільство перестає бачити у державі головну та незамінну форму громадської організації. Зростає тиск недержавних організацій кількість яких постійно зростає, також як і можливості впливати на міжнародно-політичну обстановку та соціально-економічний розвиток. Такі організації, як G-7, ЄС, МВФ, ОПЕК, МЕРКОСУР та ін., беруть на себе ряд функцій міжнародних суб'єктів, що обмежує самостійність суверенних держав. Економічна глобалізація, яка характеризується вільним переміщенням капіталу з метою отримання більших прибутків та розширенням зони впливу розвиває національні кордони, держави змушені задля економічної стабільності і росту взаємодіяти з міжнародними організаціями і приймати їх правила гри.

Про тенденцію зростання внутрішніх факторів міжнародно-політичної стабільності згадує інший американський політолог – М. Мандельбаум: "У XX ст. спокій у міжнародних відносинах залежав від мирного співіснування суверенних держав, кожна з яких по-різному виправдовувала влансу легітимність. У XXI ст. мова піде про світове співіснування між націями всередині однієї й тієї ж держави, які обґрунтовують різні принципи ви-

значення суверенітету. В декотрих місцях – Боснії або Косові – це може здатися неможливим. Головною практичною проблемою буде забезпечення світового співіснування цих частин" [11, с. 22].

Трансформація інституту держави-нації супроводжується такими негативними факторами, що сприяють хаосу, як релігійний фундаменталізм, націоналізм, расизм, підірвання авторитету міжнародних організацій, пріоритет місцевого самоврядування, релігійне самоствердження, етнічна нетерпимість, розповсюдження зброї масового ураження та звичайних озброювань, розширення військових блоків, формування центрів міжнародного тероризму та організованої злочинності, насильницька реалізація принципу самоствердження меншості, економічна нерівність, некерований зріст населення, міграційні процеси, крах екологічних систем, виснаження природних ресурсів. Послаблення ролі та потенціалу держави може привести до етнічних конфліктів нової якості та розмаху. Констатується факт переходу війни у її гібридну форму, що актуалізує встановлення міжнародного порядку, без якого хаос серед послаблених країн буде зростати.

Деякі дослідники вважають, що глобалізація не погрожує існуванню держав-націй. Серед таких, М. Манн з каліфорнійського університету. На його думку, суверенітет однієї країни дещо зменшується в економічній сфері, але відносини між державами все частіше регулюються через договірні компроміси. Всі зацікавлені в державах-націях. Повсюди уряди мають однакову структуру, спонсорують трюхступенчасту систему освіти, розвивають такі ж самі центральні банки, регулюючи інститути та національні парки. Держави залишаються, але висока ступінь конвергенції між ними може стимулювати ріст інтеграції на глобальному рівні. Результатом став би єдиний світовий порядок [12, с. 179, 180].

Не дивлячись на трансформацію інституту держави-нації, рівень контролю держав над життям суспільства та функціонуванням економік ніколи не був більш міцним, ніж на початку XXI ст. і можливо припустити, що силами державних структур будуть створені набагато жорсткіші правила, спрямовані на вирішення головних громадських задач, на забезпечення стабільного економічного росту, попередження передачі руйнівних технологій та озброєння у сумнівні руки, для чого будуть вироблені відповідної стратегії та створені контролюючі органи.

Держава регулює соціально-економічне, політичне та індивідуальне життя своїх громадян. Людина піддана державі, має громадянство яке прив'язує її до певної території та без якої вона політично і соціально мізерна. Це ускладнює її ідентифікацію в якості громадянина світу і таким чином не заохочує та не визиває в ній прагнень робити все для сталого розвитку всієї глобальної цивілізації, а не тільки для певної території.

Професор Лондонського університету П. Хірст і головний редактор британського журналу "Економіка й суспільство" Г. Томпсон, не відносяться до числа адептів концепції глобалізації як детермінанти світового розвитку. Автори виходять з безспірного факту зміни потенціалу та функцій держави у сучасному світі, але не погоджуються з тим, що вона вичерпала свою роль не дивлячись на зменшення її керівницького потенціалу. Збільшення нових телекомунікаційних мереж, розширення світових і регіональних ринків обмежує ексклюзивний контроль держави за власною територією. Проте держава все ж таки зберегла чималий контроль за населенням: люди менш мобільні, ніж гроші, товари та ідеї, й у відомому розумінні слова залишаються "більш національними", оскільки мають потребу в паспортах, візах, помешканні й професійній акредитації. Тільки

національна держава вправі виступати від імені населення, що мешкає на її території [13, с. 408-411].

Держава може поступитися частиною своїх власних функцій наднаціональним або субнаціональним органам, але лише вона забезпечує легітимність розпорядження переданим об'ємом власних повноважень, оскільки тільки держава представляє населення, що мешкає на даній території, й володіє "виключним правом голосу" від імені цього населення. Вона грає монополічну роль у розробці, прийнятті та здійсненні законів на підконтрольній їй території. У зовнішньополітичному аспекті роль держави також посилюється. Якщо формується система глобального економічного, соціального та природоохоронного управління, розширюється й сфера застосування міжнародного права, у відповідності з яким повинні укладатись міждержавні угоди, й повинні діяти наднаціональні організації.

Фінський вчений, член парламенту К. Кільюнен відмічає неминуче послаблення національної держави в процесі розвитку глобалізаційних процесів, але це зовсім не означає настільки ж неминучого зникнення державної влади. Суверенітет у своїй класичній формі безсумнівно зменшиться до визначених меж. В той же час сфера державної влади може поширитись, піднявшись на наднаціональний рівень. Політика набуде нової ролі й стане керувати економікою й соціальним прогресом на більш високому рівні [14, с. 6, 7].

Таким чином, під тиском глобалізаційних процесів національна держава зазнає різновекторних впливів, і не лише однозначно руйнівних, хоча, звичайно, останні переважають. Руйнація загрожує, як структурно-функціональним аспектам національної державності – гомогенізація і суверенізація, так і її системним основам (атака на демократію). Водночас, глобалізаційні процеси обумовлюють посилення взаємозалежності та взаємозв'язків між національними політичними інститутами в усьому світі, що значно ускладнює контроль над глобальною трансформацією сучасної системи міжнародних відносин державами і стимулює розвиток новітніх технологій за допомогою яких вони можуть більше впливати на події в світі.

З того, що, держава залишається основним суб'єктом і об'єктом світового порядку і боротьби за геополітичну гегемонію, випливає, що кордон як фундаментальна геополітична категорія аж ніяк не зникає, – подібно до того, як не зникли вони і раніше в умовах ослаблення держави і, відповідно, посилення націоналістичних та етноконфесійних тенденцій. Як показує політична історія держав, ослаблення позицій політичного центру на прикордонній периферії веде до відновлення і підвищення значимості колишніх адміністративних, етнічних, конфесійних, лінгвістичних та інших кордонів, кожному з яких відповідний регіональний (етнічний, конфесійний) центр прагне надати статус державного. Це у свою чергу дозволяє припустити, що сама категорія кордону відображає найважливіший аспект сприйняття територіальності (і держави як форми існування на тій чи іншій території) на рівні індивідуальної та колективної свідомості.

Сучасна стадія глобальних змін трансформує самі основи світового порядку через реконструкцію традиційних форм суверенної держави, політичної спільноти та міжнародного управління. Але ці процеси є ні невідворотними, ані цілком безпечними. Глобалізація спричинює переміщення від чистої політики однієї держави до нової і комплекснішої форми багаторівневої глобальної політики. Це є основою того, через що впроваджуються політичні механізми регуляції. В результаті, сучасний світовий порядок легше зрозуміти як склад-

ний комплекс, взаємопов'язаний порядок, де держава інтегрована в розвинену систему багаторівневого регіонального та глобального управління.

Американський дослідник Дж. Розенау зазначає, що політична структура світу XXI ст. буде нагадувати, скоріш за все, мережу по типу Інтернету, з численними вузлами і сплетіннями – державних, міждержавних, недержавних та змішаних по своїй природі. Це досі дуже невизначена структура, але вже зараз, згідно Дж. Розенау, саме поняття "міжнародні відносини" втрачають попередній сенс. Для описування нового феномену він пропонує використання терміну "постміжнародні відносини". Але досі, поряд з системами, в яких активно діють державні і недержавні актори, що утворюють "поліцентричний світ", де центрами виступають різні державні і недержавні актори, існує й "державно-центричний світ" [15, с. 39].

Існує багато передбачень стосовно глобального політичного переходу, або транзиту. Цей "глобальний транзит" описується по-різному: як епоха невизначеності, переломності. Дж. Розенау використовує метафору з фізики, називаючи це періодом турбулентності й особливо вирізняє "точку біфуркації" (у якій наступний розвиток може відбуватися в цілковито різних напрямках). В цей період закономірності припиняють діяти з тою очевидністю, як колись. В результаті ситуація виявляється погано передбачуваною, з різними можливими наслідками. Зростає напруження, звичні відносини трансформуються, що часто призводить до паралічу процесів прийняття рішень. Протиріччя цього періоду виявляється у тому, що з одного боку продовжують діяти старі закономірності й норми, з другого одночасно з'являються нові. Наразі можемо констатувати процес зміни державного суверенітету у вигляді втрати одних і появи нових функцій, ролі неурядових акторів, а також зростаючої взаємозалежності, що дозволяє державам більш активніше реагувати на події, які відбуваються в інших країнах, особливо, якщо вони пов'язані з конфліктами. Одночасно втручання у внутрішні справи, наприклад (в цьому відношенні зазначимо кризу в Іраку, і її вирішення США за допомогою силових методів) примушує інші держави, навіть ті, стосовно яких не було застосовано насильство різними способами прагнути до збереження свого суверенітету. Це може приймати найрізноманітніші й надто небезпечні форми. Наприклад, спонукати неядерні держави (Північна Корея) до розвитку програм з розробки та виробництва власної ядерної зброї. В більш економічному варіанті вони можуть орієнтуватися на використання хімічної зброї [15, с. 89].

Держави у сучасній політичній системі є важливими для дослідження процесів, які впливають на зміни у структурі сучасної системи міжнародних відносин. Згідно міжнародному праву, всі держави володіють суверенітетом і рівні між собою. Проте, як нерідко жартують політологи, перефразовуючи відомий вираз Дж. Оруела, всі держави, безумовно, рівні, але деякі з них "рівніші". Дійсно, держави різняться з численних параметрів, у тому числі – за політичним впливом, військовою могутністю, економічним потенціалом, територією тощо. Очевидно, що багато з цих параметрів взаємопов'язані. В період холодної війни поширеним було виокремлення супердержав (СРСР, США), впливових держав (Франції, Канади та інш.), малих (наприклад, Марокко, Ліхтенштейн). Після закінчення холодної війни подібна класифікація немала рації. Все більш значимим стає економічний фактор.

В цілому, державно-центристська модель світу трансформується. Продовжується процес формування нових держав. Більшість авторів звертають увагу на те,

що сучасні держави не можуть достатньо ефективно діяти в сфері охорони навколишнього середовища, забезпечення економічного зросту та в інших областях. Поряд з державами цими питаннями активно починають займатися міжурядові та неурядові організації. Вони відіграють все більш важливу роль на світовій арені, впливаючи на міжнародне середовище та обмежуючи діяльність держав. У зв'язку з цим говориться про втрату державою низки своїх повноважень, обмеження суверенітету та навіть про зникнення держави у тому вигляді, в якому її всі звикли сприймати [16, с. 28].

Втім існують й заперечення відносно слабкості та загрози "зникнення" держави. Згідно уявленням, вона зберігається, так як існують державні кордони; кількість держав є не меншою, а більшою; розширюються їх функції в економічній і соціальній сферах; збільшуються можливості впливу на своїх громадян за допомогою електронних засобів; держави самі активно утворюють міжнародні інститути й режими; врешті нема такого актора, якому можуть бути передані владні повноваження держави.

Констатуємо, що, сьогодні держава змушена все більше зважати, з одного боку, на міжнародні організації та інститути (в результаті відбувається обмеження суверенітету "зверху"), з другого – на свої внутрішньо-державні регіони, які активно виходять на міжнародну арену, розвиваючи торгівлю, культурні та інші відносини (обмеження суверенітету "знизу"). Крім того, держава змушена брати до уваги й інших учасників міжнародних політичних процесів – транснаціональні корпорації, неурядові організації.

Слідом за ерозією державного суверенітету виявляються розмитими норми та принципи міжнародного права – одного з компонентів, закликано стабілізувати світовий розвиток та порядок. На практиці ці норми та принципи все більш очевидно суперечать одне одному. Наприклад, права націй на самовизначення, з одного боку, та збереження цілісності держави – з другого; принцип невтручання у внутрішні справи й надання гуманітарної допомоги; дотримання прав людини та силове втручання у конфлікт з метою збереження миру (Устав ООН, глава VII), а також проблема характеру цього втручання (наявність санкцій ООН, можливість використання ВПС, ВМС, таких дій, як "витіснення" озброєних угруповань, "превентивний самозахист", забезпечення доставки гуманітарних вантажів, "примусшення до миру". Один з найяскравіших прикладів виявлення цих та інших суперечностей – силове втручання у внутрішні конфлікти наприкінці XX ст., наприклад в Косові, а на початку XXI ст. в Іраку.

Послаблення "державної" ідентичності супроводжується втратою самоідентифікації. Конфлікти які виникли у 1990-х рр. набули назву конфліктів ідентичності. В найяскравішому вигляді цей конфлікт, де підставою для ідентифікації є належність до тієї чи іншої цивілізації, що описано в гіпотетичному сценарії С. Гантінгтона. Зрештою чисельна ідентифікація може призвести до ідентифікації найбільшого рівня, куди входять всі ці спільності, або до деякої глобальної чи космополітичної самоідентифікації.

Проте, сьогодні така космополітична ідентичність, тобто відчуття приналежності до світу, взагалі досі ще не сформована. Найбільший відсоток людей, які відчувають себе "громадянами Землі", за даними соціологічних опитувань Л. Халмана та П. Естера, в США складає всього 15,4% [17, с. 92].

Сфери діяльності всіх учасників міжнародної взаємодії дивовижним чином переплітаються. Парадоксально, але якщо раніше, наприклад, внутрішньо-державні

регіони намагалися впливати лише на внутрішньополітичні процеси своєї країни, а міжнародні організації – на питання, які обмежувались зовнішньополітичною сферою (що здавалося логічним), то зараз це не так. Міжурядові організації та інститути все активніше втручаються в такі внутрішньополітичні питання, як врегулювання внутрішньодержавних конфліктів (зокрема, НАТО, ОБСЄ, ООН); дотримання прав людини; визначення фінансової політики держав (МВФ). А внутрішньодержавні регіони прагнуть до зовнішньої сфери діяльності, іноді нарівні з державою, що нерідко викликає занепокоєність і розгубленість центральної влади.

Раніше міжнародна сфера обмежувалась міждержавними взаємодіями. Зміна чисельності учасників міжнародної взаємодії та характеру їх зв'язків призводить до ускладнень в світовій політиці. В епоху існування класичної Вестфальської моделі світу чисельність учасників міжнародної взаємодії та зв'язків була досить обмежена, а сьогодні їх кількість значно зросла, що призвело до ускладнення взаємозв'язків між акторами міжнародних відносин.

В контексті зміни в кількісних та якісних характеристиках зв'язків між учасниками міжнародної взаємодії виникає гостра проблема відповідальності акторів міжнародних відносин за їх дії на світовій арені. Низка держав недостатньо звертають увагу на можливі побічні наслідки їх діяльності на сталий розвиток міжнародної системи. В інших випадках учасники міжнародних відносин ставлять перед собою навіть деструктивні цілі (наприклад, міжнародні терористичні організації). Сьогодні, недержавні актори виступають на світовій арені як учасники з обмеженою відповідальністю, і в цьому розумінні постають квазі суб'єктами. Тому, зміни в кількісному, а головне в якісному, складі учасників сучасних світових політичних процесів притягують фундаментальні зрушення у світовій політичній структурі.

Відтак, розглядаючи питання трансформації інституту держави-нації та суверенітету в умовах формування сучасного міжнародного порядку наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., беззаперечним є факт, що процеси глобалізації та пов'язана з нею численність учасників, є фактором зміни політичної структури світу. Вестфальська система світу почала своє існування з того, що учасниками міжнародної взаємодії були тільки держави, які виступають самостійно або утворюють коаліції для рішення визначних завдань. Наприкінці ХХ ст. стало очевидним, що на світову арену виходять й інші, надто впливові актори. Разом з державами на сучасну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин чинять значний вплив багатоманітні міжурядові та міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації, й внутрішньодержавні регіони. Усі ці актори мають надто різноманітні цілі, одні – позитивні, спрямовані на підтримку стабільного світового розвитку; інші, такі як

терористичні організації, вбачають своє завдання в дестабілізації існуючого світопорядку.

Таким чином, в кожній категорії сучасних учасників, враховуючи держави, спостерігається різкий кількісний зріст, в більшій мірі через те, що процес формування нових учасників та їх диверсифікація триває і сьогодні. Так, фактором, який впливає на світові політичні процеси, є діяльність засобів масової інформації у зв'язку з їх специфікою (впливом саме на свідомість людей; швидкістю передачі інформації по всій земній кулі і т.п.). Тому, ЗМІ нерідко вважають самостійними учасниками світових політичних процесів. На світовій арені з'являються й так звані "гібридні утворення", які представляють собою об'єднання державних і недержавних структур. Вони діють у різних областях, перш за все у бізнесі, де транснаціональна компанія має змішаний (державний і приватний) капітал.

Список використаних джерел

1. Гринин Л. Е. Глобализация и процессы трансформации национального суверенитета / Л. Е. Гринин // Век глобализации. – 2008. – № 1. – С. 86-97.
2. Чумаков, А. Н. Метафизика глобализации. Культурно-цивилизационный контекст / А. Н. Чумаков. – М.: Издательство "Проспект", 2005. – 432 с.
3. Mackinder H. Geography as an Aid to Statecraft / H. Mackinder. – Oxford: Clarendon Press, 1982. – 295 p.
4. Мировая политика: теория, методология, прикладный анализ / Отв. Ред. А. А. Кокошин, А. Д. Богатуров. – М.: КомКнига, 2005. – 432 с.
5. Ohmae K. The end of the nation state: the rise of regional economies. – L.: Harper Collins, 1995. – 214 p.
6. Cox R.W. Global "perestroika" // approaches to world order / Ed / by Cox R. W. with Sinclair T. J. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 296-313.
7. Кузнецов И.И. Транснациональные отношения в системе государств: партнерство или новый виток соперничества? / И.И.Кузнецов // Космополис. Альманах. – 1999. – С.122-126.
8. Rieff D. A Second American Century? The Paradoxes of Power/D.Rieff // "World Policy Journal". – Winter 1999/2000. – P. 7-14.
9. Reinecke W. Global Public Policy / W.Reinecke // "Foreign Affairs". – Nov./Dec. – 1997. – P. 127-140.
10. Неклесса О. Реконфігурація сучасного світу // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. Під заг. ред. А. П. Гальчинського, С. В. Львовичкіна, В. П. Семиноженка. – К., 2004. – С. 216-242.
11. Mandelbaum M. The Future of Nationalism / M. Mandelbaum // The National Interest. –1999. – Fall. – P.14-28.
12. Манн М. Глобалізація як глобальний конфлікт // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. Під заг. ред. А. П. Гальчинського, С. В. Львовичкіна, В. П. Семиноженка. – 2004. – С. 161-202.
13. Hirst P., Tohmson G. Globalization and the future of the nation state / P. Hirst, G. Tohmson // Economy and society. – L., 1995. – Vol.24, №. 3. – P. 408-442.
14. Kiljunen K. Global governance / K. Kiljunen. – Helsinki: Inst. Of development studies, 1999. – 218 p.
15. Rosenau J. The Study of World Politics/J.Rosenau. – Volume 1: theoretical and methodological challenges. – London – New York: Routledge, 2006. – 301 p.
16. Сергеев В. М. Государственный суверенитет и эволюция системы международных отношений / В. М. Сергеев // "Космополис": Альманах. – 1999. – С. 27-31.
17. Багиров А. Т. Новые информационные технологии в международных отношениях // Международная жизнь. – 2001. – № 8. – С. 90-96.

Надійшла до редколегії 12.12.16

М. Фесенко, канд. полит. наук, ст. науч. сотр.

ГУ "Институт всемирной истории НАН Украины", Киев, Украина

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУВЕРЕНІТЕТА В УСЛОВИЯХ ФОРМУВАННЯ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКА

Проанализирован научный дискурс представителей различных подходов относительно проблемы трансформации суверенитета и института государства-нации в условиях глобализации и формирования нового международного порядка. В этом контексте доказано, что государство больше не может полностью самостоятельно контролировать и определять свою внутреннюю и внешнюю политику из-за количества международных акторов, от международных организаций до ТНК, с которыми оно должно взаимодействовать. Комплексные глобальные системы, от финансовых до экологических, объединяют отдельные локальные сообщества в единую структурно-функциональную сеть. Глобальные инфраструктуры связи и транспорта поддерживают новые формы экономической и социальной организации, которые выходят за пределы национальных границ.

Ключевые слова: суверенитет, глобализация, мироуправление, Вестфальская международная система, государство, международный порядок, трансформация, субъекты мир-системы, ООН.